
KALÓ FERENC

„BOROGYINO 1812” A 19. SZÁZADI OROSZ MŰVÉSZETBEN

Napóleon életéről könyvtárnyi – vélhetően a több könyvtárnyi sem túlzás – szakirodalom van. Ebből a hadvezéri képességeit, az államszervező tevékenységét bemutató irodalomból jelentős számú foglalkozik az Oroszország elleni 1812-es hadjárattal, ennek következményeivel. Ez nem meglepő, hiszen a forradalmi, majd Napóleon-kori Franciaország és Oroszország nem mentes ellentmondásoktól. A forradalom radikalizálódásával az orosz álláspont egyre ellenségesebbé válik, Oroszország részese lett a forradalom elleni, majd Napóleon elleni koalíciónak. Ennek jól ismert példája az Austerlitz melletti három császár csatája.

Viszont az 1807-ben megkötött tilsi egyezmény, amelynek értelmében Napóleon és I. Sándor voltaképpen érdekszférákra osztotta Európát, átmeneti szünetet hozott az ellenségeskedésben. Az egyezmény ellenére Napóleon 1812-ben háborút indított Oroszország ellen.

Kétszáz év távlatában az okokat tekintve – bár léteztek, léteznek eltérő, a súlypontokat másként látó vélemények – főbb vonalakban azonosak az álláspontok: Oroszország nem tartotta be az Anglia ellen irányuló kontinentális blokádot, mert gazdasági érdekeibe ütközött; a Varsói Hercegség (Nagyhercegség) létrehozása; a független Lengyelország visszaállításának víziója és a korábban Oroszországhoz csatolt területek elvesztése; az orosz-svéd háború az oroszokra nézve kedvező lezárása; Napóleon és I. Sándor húga házasságának kútba esett terve; az Európa feletti hegemonia teljes francia birtoklása.

Ismert az a tény is, hogy Napóleon maga is hosszan töprengett e hadjárat elindításán, sokat foglalkozott XII. Károly svéd király Oroszország elleni támadásának kudarcával, a Poltava melletti svéd vereséggel és az északi háború következményeivel Svédországra nézve és Oroszország európai hatalommá válásával.

Végül is a jelentős túlerőt felvonultató Grande Armée 1812. június 24-én megkezdte átkelését a Nyeman folyón. Az orosz hadsereg azonban kitért az ütközet elől, és az ismert halogató taktikát, a felperzselt föld fegyverét választva korábban nem tapasztalt akadályok elé állította Napóleon hadseregét. A Moszkva-közeli Borogyinónál lezajlott ütközet, a mindkét oldalon igen nagy embervesztés, Moszkva feladása, Napóleon szeptember 14-i bevonulása az ősi fővárosba, majd a harmincnégy nap utáni francia visszavonulás az óriási veszteségek, az utánpótlás hiánya, a zord időjárás és a járványok következményeként sok-sok ellentmondást, vitatott kérdést vetett fel.

Az viszont vitathatatlan tény, hogy Borogyino, a francia sereg kiűzése, a Napóleon elleni újabb koalíció, a Párizsig tartó menetelés Oroszországban

eddig meg nem élt öntudatra ébredést, dicsőségglázat eredményezett. Mind a hivatalos Oroszország – élén a sikert, a dicsőséget nagymértékben magának tulajdonító I. Sándor cárral –, mind az orosz társadalom – a nemességtől az egyszerű parasztig – a bátorság, a kitartás, a hősiesség helytállás, a haza iránti odaadás eredményének tekintette. Nem véletlen, hogy az orosz történetírás ezt a háborút Honvédő Háborúként, ennek „mintájára” a Hitler ellenit Nagy Honvédő Háborúként tartja számon.

Az, hogy a forradalom folytatójának tekintett „lovagló Robespierre” bukásában Oroszország oroszlánrészt vállalt, a 19. századi orosz művészet több területén nyomott hagyott.

A kortársakra, a következő nemzedékre mély benyomást tett az általuk győzelemként megélt, dicsőségglázat hozó eseménysor. Ezt tükrözik A. I. Herzen (a 19. századi orosz gondolkodás egyik legnagyobb alakja) emlékiratai.

Az előkelő Jakovlev család (a Herzen a német származású édesanyjától kapott becéző név) az 1812 szeptemberében Moszkvába bevonuló francia csapatok elől szinte az utolsó pillanatban kísérelte meg a menekülést a néhány hónapos csecsemővel. A szabad út áraként az apának Napóleon békeüzenetét kellett elvinnie Szentpétervárra I. Sándorhoz. A cár nem akart tárgyalni Napóleon szándékáról, sőt az üzenetvivőt egy ideig fogolyként kezelte. A franciák kivonulása után a család visszaköltözött Moszkvába. 1812 eseményei, a Napóleon felett aratott győzelem – a dajka, a nevelők, az apát meglátogató katonatársak jóvoltából – vissza-visszatérő beszédtema volt a Jakovlev-házban.

Teljes joggal írhatta Herzen emlékirataiban: „Moszkva égéséről, a borogyinói ütközetről, Párizs bevételéről szóló beszélgetések voltak bölcsődalaim, a gyermekéveim, az én Iliászom és Odisszeám”.¹ Ez a korézés, korhangulat tükröződik a 19. századi orosz irodalomban, képzőművészetben, zenében, de áttételesen még az építészetben is nyomokat hagyott.

Kifejező eszközeit és hozzáférhetőségét tekintve az irodalom a többi említett művészeti ággal hasonlítva sajátos, kedvezőbb helyzetben van. Az irodalomban tallózást – az időrendiség okán – A. Sz. Puskin azon verseivel kezdjük, amelyek a Honvédő Háború két kiemelkedő hadvezérének állítanak maradandó emléket.

A skót származású Barclay de Tolly (1761–1818) a háború elején volt az orosz seregek főparancsnoka. Voltaképpen az ő nevéhez kötődik az ütközet kerülése, a halogató taktika. Ennek következtében – miután gyávaással, sőt árulással is vádolták – I. Sándor felmentette tisztségéből. Ő azonban a továbbiakban is hősiessen harcolt a franciák ellen. Puskin az 1835-ben írt *A hadvezér* című versében tiszteleg emlékének: „Boldogtalan vezér! / Be szörnyű végzet ért! / Feláldoztat magad egy másik nemzetért” (Illyés Gyula fordítása).

A Honvédő Háború legendás hőséne emlékéért Puskin a Kazanyi székes-egyházban (Szentpétervár) lévő sírboltnál idézi fel. „Itt álmodik az óriás, / Akit

1 *Alekszandr I. Herzen: Emlékezések és elmélkedések (Szemelvények). Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1953. 30.*

bálványoz a világ, / Ő a hon hatalmát megóvta,... / Diadal szállt csapásain...”
(*Kutuzov sírjánál*, fordította Devecseri Gábor).

Az irodalmi alkotásokban fellelhető, az 1812-es háború döntő napjaira emlékező mondandónkat M. J. Lermontov (1814–1841) *Borogyino* c. versével folytatjuk.

A Puskin után legnagyobb 19. századi orosz költőként számon tartott Lermontov a csata 25. évfordulójára írta ezt a verset. A kevésbé ismert, öt évvel korábban írt *Borogyino mezeje* c. költemény nem csupán előzményként szolgált, de az alapvető mondanivalót is magában hordozta.

Az évfordulóra írt versben egy, az ütközetben részt vevő öreg katona mesél fiatal katonatársainak az öldöklő küzdelemről, az oroszok hősiek helytállásáról, a halált megvető bátorságról, a harci dicsőségről. Tegyük hozzá azonnal, valószínű. „Értünk egy szép mezőre egyszer, / nem is kell táborozni szebb hely!... / Mit halogatjuk valahára / rontsunk már rá a franciára, / ha életünk lesz is ára, / megvédjük a hazát!” (Lator László fordítása).

Ugyanakkor, amikor Lermontov az 1812-es év nemzedékének bátorságát, hazafiságát hangoztatja, szembeállítja a dekabrista felkelést követő megtorlást (börtönt, száműzetést, kivégzéseket) megélő nemzedék korhangulatával: a kiúttalansággal, reményvesztettségével, feleslegesség-érzésével. „A mi időnkben – hej, be más volt! / Hős nemzedék volt, óriások, különbek nálatok!” (Lator László fordítása).

A nem szakmabeli, de e korszak történelme, irodalma iránt érdeklődők minden bizonnyal leginkább L. Tolsztoj (1828–1910) *Háború és béke* (1863–1869) művéből ismerik e háború előzményeit, lefolyását, a borogyinói ütközetet és mindezek hatását az orosz nemzeti érzésre.

E nagy ívű műből témánkat illetően két kérdéskört emelünk ki. Az egyik mindenképpen az, ahogyan Tolsztoj kutatta az előzményeket. Napokon át járta a csata helyszínét, kereste a szemtanúk leszármazottait, megnézte az emlékműveket vagy azok maradványait, olvasta egy részt vevő tüzér feljegyzéseit. Így tudott nagyon hiteles képet nyújtani a csatamező földrajzi adottságairól, az egyes csapategységek mozgásairól, mindkét oldal nagy embervesztésének okairól, az orosz sereg megóvását jelentő főváros feladásáról.

A másik, amiről röviden említést teszünk: Napóleon és Kutuzov ábrázolása. Erről is sok-sok írás látott már napvilágot, melyeknek fő vonásaiban az a lényege, hogy Tolsztoj elfogult, részrehajló a két hadvezér portréjának megrajzolásakor. Kutuzovot csupa pozitív, Napóleont csupa negatív tulajdonságokkal ruhazza fel; még hadvezéri, katonai tehetségét is kétségbe vonja.

Ennek magyarázata lehet az is, hogy mintegy visszavetíti a száműzetésben élő Napóleon főként külső jegyeit, úgymond rossz szokásait a Honvédő Háború idejére. Másrészt a krími háború miatt III. Napóleon bizonyos tulajdonságait „kölcsonzi” Bonaparte Napóleonnak. (Ismeretes, hogy L. Tolsztoj tüzérként vett részt a krími háborúban a Szevasztopolt ostromló angol-francia sereg ellen.)

Azt gondolom azonban, hogy nem ezek a lényeges magyarázatok. Sokkal inkább arról van szó, hogy Tolsztoj szemében Napóleon, a hódító, öntelt,

önmagát a történelem fölé helyező, katonáitól távol álló, sikereit teljes mértékben magának tulajdonító, emberek ezreit, százezreit halálba kényszerítő zsarnok.

Kutuzov pedig a hazáját védi, katonáihoz, így az orosz néphez közeli hadvezér, akit a nemzeti érzés vezérel.² Nem nehéz ebben felismerni Tolsztoj orosz-bűvöletét, parasztimádatát. (Elegendő utalnunk a Háború és béke egyszerű paraszthőseire.)

A képzőművészet területéről – az irodalom után – a 19. századi orosz szobrászatban találjuk a témájukat a Honvédő Háborúból merítő legtöbb alkotást.

A moszkvai Vörös téren jól ismert Minyin- és Pozsarszkij-emlékmű (I. P. Martosz, 1752–1835) az 1612-es Oroszország elleni lengyel támadás visszaverésére irányuló összefogás erejének állít emléket. A klasszicista stílusban – bár jól látható orosz sajátosságokkal – az ősi főváros első köztéri szobra 1804–1818 között készült. Így a lengyel betörést megörökítő mű közvetve már a Napóleon feletti győzelmet, a széles körű összefogás erejét is tükrözte. A talapzaton látható csatajelenetek pedig a közelmúlt eseményeire, a franciák elleni heroikus küzdelemre, a dicsőséglázra is egyértelműen utaltak – legalábbis a korabeli orosz emberek szemében.

1. ábra. Minyin és Pozsarszkij emlékműve Moszkva központjában.³

2 *Henri Troyat*: Tolsztoj élete. Európa Könyvkiadó, Bp. 2007. 374–394.; *Viktor B. Sklovszkij*: Tolsztoj. Progress–Gondolat, Moszkva–Budapest 1978. 253–262.

3 A kép forrása: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:0340_-_Moskau_2015_\(26399133935\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:0340_-_Moskau_2015_(26399133935).jpg) (2019. szept. 5.)

A V. I. Gyemut-Malinovszkij (1779–1866) készítette *Orosz Scaevola* (1813, Szentpétervár, Orosz Múzeum) a római ifjú, Mucius Scaevola áldozatkészségét, hazája iránti hűségét idézi. A Napóleon elleni háború idején valóságban megtörtént dolgot ábrázol: egyszerű orosz parasztok – a francia fogságot, illetve az ebből következő, hazájuk, népük elleni harcra kényszerítést elkerülendő – a kézlevágás, az öncsonkítás borzalmas tetteivel mutatták meg a haza iránti áldozatvállalást, a hűséget. (E témát az Oroszországban élő Zichy Mihály is feldolgozta.)

Nyilvánvalóan a háború dicső emlékét voltak hivatva megőrizni – az irodalomnál Puskin versei kapcsán már említett – a Kazanyi székesegyház előtt napjainkban is álló B. I. Orlovskij (1792–1838) által készített Kutuzov- és Barclay de Tolly-szobrok is (1837). Az 1813. április 5-én Boleszlavban (ma Lengyelország) Napóleon kiűzése közben elhunyt Kutuzovot az említett székesegyházban ravalatozták fel. A klasszicizmus jegyeit viselő alkotás a közelmúltra utal: a Moszkva irányába mutató marsallbot Kutuzov kezében jelképezi, hogy a főváros feladása és így a hadsereg megőrzése végül is – egyéb tényezők mellett – orosz győzelmet eredményezett.

2. ábra. Kutuzov szobra a szentpétervári Kazanyi székesegyház előtt.⁴

4 A kép forrása: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Koetoezov_kazan.jpg (2019. szept. 5.)

A szobrászatnál maradványként érdemel ennek egy sajátos ága: a medallionművészet (éremművészet). Ennek legjelentősebb képviselője I. P. Tolsztoj (1783–1873), aki a háborúról készítette sorozatai nagy részét. Az éremkészítés tömör kompozíciót, plaszticitást, szimbolikus ábrázolásmódot követel. Írásunkhoz két alkotás kapcsolódik: az összefogást jelképező *Népi felkelés* (1816) és a *Borogyinói csata* (1817), amely egy orosz hőst és az ellenséges francia küzdelmét ábrázolja. Az érmék viaszmintái az Orosz Múzeumban (Szentpétervári) láthatóak.⁵

A 19. századi zeneművészetben is fellelhető Borogyino emléke. Ezt az operáiról, balettzenéjéről, szimfóniájáról, a rendkívül népszerű B-moll zongoraversenyéről ismert P. I. Csajkovszkijnál (1840–1893) találjuk igen kifejező formában. Az „1812”-nyitány lassú kezdete oroszban békéjét idézi, amelyet azonban megtör valami: ellenség jelent meg Oroszországban. A zene azt sugallja, hogy az orosz nép kész a harcra. Ezt trombiták harsogó hangja, dobok pergése jelzi. A két hadsereg ütközete, küzdelme következik. A Marseillaise felhangzó motívumai a franciák győzelmi eshetőségét vetítik előre. Az oroszok ellentámadását orosz dallamok jelzik. A Marseillaise dallamai elnémulnak; orosz győzelem, amelyet hálaének, majd győzelmet sugalló dallamsor zár.

A szobrászatról, még inkább a zenéről írottakhoz okvetlenül szükséges egy megjegyzés. Képzőművészeti alkotásról, zeneművekről beszélni, írni hálátlan. Talán nem is szabad!? Az előbbieket látni kell múzeumokban, képtárakban, esetleg művészeti albumokban, az utóbbiakat hallgatni érdemes (erre vannak a hanglemezek, CD-k, DVD-k). Az internet világában egy kattintással minden elérhető, letölthető. Így az a reményem lehet, hogy ily módon teljes lehet a műélvezet!

A kor szellemét, viszonyait, valamint a győzelmet nagymértékben magának tulajdonító I. Sándor cár mélyen vallásos voltát ismerve egyértelmű, szinte magától értetődő, hogy az építészet sem maradhatott érintetlen a dicső idők megörökítésétől. A cár Szentpéterváron is, Moszkvában is elrendelte egy-egy minden eddigit felülmúló, monumentális templom felépítését.

A moszkvai építkezésre 1815-ben kiírt pályázatot a svéd származású, de már Oroszországban született A. L. Vitberg (1787–1855) nyerte grandiózus tervzetével. A cár őt nevezte ki a templom építőjévé, az építési bizottság vezetőjévé. Az 1817-ben a Veréb-hegyre (1935 és 1999 között Lenin-hegy) tervezett templom a paralelogramma formájú alsó, a görögkereszt formájú középső és a kör alakú felső részből állt volna, mindegyik sajátos kultikus funkcióval, bibliai

⁵ Az említett szobrok képeihez lásd *Bacher Béla: Orosz szobrászat. Képzőművészeti Alap, Bp. 1955. 75., 81., 85., 88.*; valamint *A. F. Dimitrenko et al.: Az orosz művészet mesterei. Ötven rövid életrajz. Gondolat–Raduga, Budapest–Moszkva 1985. 59., 80., 87.*

témájú szobrokkal, festményekkel.⁶ I. Sándor halála után I. Miklós – helyt adva a különböző vádaskodásoknak – száműzte Vitberget, így a merész, misztikus elemeket tartalmazó terv nem vált valóra.

Később K. A. Ton (1794–1881) tervei alapján Moszkvában „oroszbizánci” stílusban felépült a Megváltó Krisztus-székesegyház (1837–1883), amit viszont az 1930-as években a vallásüldözés durva megnyilvánulásaként leromboltak, helyén közfürdőt, uszodát hoztak létre. (Íme két, egymástól térben, időben, ideológiában távol eső tett az önkényuralmak jellegéről!)

Az Izsák-székesegyházat (Szentpétervár) is a napóleoni Honvédő Háború tiszteletére kezdték építeni. I. Sándor hívta meg A. Montferrand (1786–1858) francia építész Szentpétervárra, és kinevezte a templom főépítészévé. A monumentális, gazdag belső díszítésű klasszicista és reneszánsz stílusjegyeket ötvöző templom 1818–1858 között épült.

3. ábra. A szentpétervári Izsák-székesegyház⁷

6 *Alekszandr I. Herzen: Szobranyije szocsinyenyij v tridcatyi tomah.* Moszkva 1954–62, VIII. köt. 278. Magyar nyelven bővebben: Kaló Ferenc: Herzen az építészetéről. In: *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XX. Sectio Historiae.* Szerk. Nagy József. Eger 1991. 99–107.

7 A kép forrása: https://otdyhateli.com/wp-content/uploads/2017/10/7177376975974f6ed196_h-1024x764.jpg (2019. szept. 5.)